

EL FINAL DE L'IMPERI ESPANYOL A AMÈRICA

LA TRAJECTÒRIA LIBERAL
DEL GENERAL SARDÀ

VICENÇ PASCUAL I RODRÍGUEZ

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Primera edició, juny de 2019
© Vicenç Pascual i Rodríguez, 2019
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-062-6
Dipòsit legal: B.9208-2019
Imprès a Limpergraf, S.L.– Mogoda, 29-31
08210 Barberà del Vallès

Disseny de la col·lecció: Jordi Avià i Blanca Hernández

Introducció

Els fets de l'emancipació dels virregnats del continent sud-americà, amb els quals pràcticament es posava fi a l'imperi espanyol, se situen en el primer quart del segle XIX. La data clau és el 1808, perquè en aquest any es documenten per primera vegada uns conflictes que ja no es donaran per acabats fins a l'any 1924, quan es lliura la gran batalla d' Ayacucho, en la qual l'exèrcit colonial va ser vençut de manera definitiva.

Per bé que aquests fets es coneguin com la *Guerra de la Independència*, aquesta expressió no s'ajusta gaire a la realitat, atès que el que es va viure en el si de la societat americana més aviat s'hauria de definir com un cúmul de conflictes que es va desenvolupar de manera força caòtica. Cal tenir en compte que, en general, es va actuar com a resposta a les notícies que anaven arribant des de la metròpoli espanyola, abocada en aquells moments a un procés accelerat d'esfondrament total. Es podria dir que, de manera sobtada, el conjunt de la societat colonial va optar per la solució emancipadora, i aquest canvi d'actitud va donar com a resultat l'aparició de deu repúbliques diferents que van prendre la forma d'estat i que, a partir de situacions més o menys estables, amb el pas del temps totes acabarien convertint-se en nacions independents.

A l'hora de reconstruir el seu passat, aquestes noves nacions el van configurar com si haguessin estat a favor de la independència des dels orígens, i com si, a partir d'alliberar-se del jou espanyol, la seva identitat autèntica hagués pogut finalment sortir a la llum. En realitat, però, la major part d'aquests plantejaments es van crear molt després del període comprès entre el 1808 i el 1824, però amb aquesta visió el que s'aconseguia era satisfer la neces-

sitat de configurar una identitat pròpia. Calia, doncs, posar en relleu dos fets significatius: per una banda, la ruptura total amb el colonialisme espanyol i, per l'altra, el començament d'una nova era, tot i que aquest nou període no fos tan diferent de l'anterior.

També han estat força utilitzats els termes «rebel·lió» i «revolució», que reflecteixen millor el desenvolupament del procés d'independència americana. En aquest sentit, una de les primeres anàlisis històriques sobre l'emancipació americana, editada a Espanya, és la *Historia de la Revolución Hispano-americana*¹ Pel que fa a la denominació dels territoris, l'expressió genèrica més utilitzada és «Imperi espanyol d'Amèrica»; en canvi, no s'utilitza gaire «Continent sud-americà», perquè els dominis espanyols no incorporaven l'extensíssim territori del Brasil, el qual va obtenir l'emancipació sense haver d'embrancar-se en cap guerra. Per altra banda, l'expressió «Amèrica llatina» no es va emprar fins a mitjan segle XIX, després d'haver estat creada per un nucli d'intel·lectuals residents a París i procedents de les noves repúbliques americanes.² Aquesta darrera denominació es va divulgar per Europa a partir de la intervenció francesa a Mèxic, entre 1863 i 1867. La intenció de França era tornar a obrir el domini colonial de l'antic imperi espanyol. El plantejament que es feia des de França partia del raonament següent: si el continent nord-americà era majoritàriament de parla anglosaxona, l'àmbit del centre i el sud d'Amèrica, en canvi, era llatí, és a dir, la seva parla tenia el llatí com a llengua d'origen. En aquells moments, pensaven, només França podia representar aquesta legitimitat, perquè la situació en què es trobava Espanya no li permetia emprendre cap nova intervenció colonial. Una altra denominació arribava dels Estats Units, i en especial de la premsa nord-americana, que va començar a divulgar l'expressió «Spanish-America», de la qual procedeix el gentilici «hispanoamericà», probablement el terme més precís per a referir-se als nous Estats configurats a partir dels virregnats espanyols. Ara bé, l'inconvenient és que aquesta denominació no va ser mai del gust dels països americans, perquè posava en

1. Mariano TORRENTE, *Historia de la Revolución Hispano-americana*. Madrid: imprenta de León Amarita, 1829.

2. «Reflexiones sobre el concepto de América Latina» de Carlos MARICHAL, dins la revista *Estudios del hombre* n 9. Universidad de Guadalajara, Jalisco, México, 1999.

relleu el vincle colonial que havien tingut amb Espanya, i que era justament el que rebutjaven en aquells moments.³ Un altre topònim, en canvi, va tenir molta més acceptació: «Llatinoamèrica», perquè en aquest cas s'estableix una relació entre els nous països americans i la prestigiosa cultura europea i, al mateix temps, s'afegeix distància amb les cultures americanes primitives, amb les quals les noves repúbliques no volien identificar-se.

Durant el període comprès entre els anys 1808-1824, Europa es trobava immersa en les guerres napoleòniques i en la posterior restauració de les monarquies, feta sota la intervenció de Napoleó. I això va propiciar que molts dels militars que van intervenir en les guerres europees participessin també en les guerres americanes posteriors. Com que aquesta situació va esdevenir habitual, va sorgir un contingent considerable de persones que, un cop adaptades a la vida militar, podien continuar amb aquesta dedicació, si acceptaven el trasllat a un altre continent. Per aquesta raó s'explica que les guerres napoleòniques i les guerres d'independència hispanoamericanes quedessin estretament enllaçades a través de la trajectòria vital de moltes persones que van combatre en ambdues campanyes. La vida del català Josep Sardà, que va arribar a ser general de Simón Bolívar, exemplifica perfectament aquesta situació.

De fet aquest llibre planteja dos aspectes clau de la colonització espanyola a Amèrica que no compten amb gaires publicacions en català que els analitzin: el final de l'imperi espanyol i el procés de creació de les deu repúbliques americanes. Això pot ser degut a la creença que aquestes qüestions no tenen cap vinculació amb Catalunya i que, per tant, es tracta d'esdeveniments aliens a la seva història. Ara bé, aquest argument no és cert, com ho mostra, per exemple, que l'any 1892, el pasquí editat a Barcelona del programa: «De ferias y fiestas de Barcelona con motivo del Cuarto

3. La continuïtat de l'estructura social de l'època colonial amb la de l'època de repúbliques estatals era evident, perquè es continuava donant privilegis a les elits criolles i als grans propietaris de l'època colonial. D'altra banda, els indígenes americans i la població africana amb els seus diferents encreuaments genètics, denominats castes, van mantenir el seu estatus de subordinació i d'inferioritat de condicions, i van ser escasses les millores rebudes respecte a l'època colonial. Aquesta qüestió, observada ja en el moment, va desfermar el rebuig d'aquesta anàlisi per part de les classes socials altes de cada estat.

Centenario», celebrat durant els mesos de setembre i octubre d'aquell mateix any, anunciava la celebració d'un míting en el saló de la Llotja en el qual participarien totes les societats mercantils i econòmiques, les quals exposarien «las aspiraciones de Barcelona en favor de la celebración de tratados de comercio con las naciones americanas». A continuació, es faria una recepció en el Saló de Cent dedicada a la corporació consular americana, i es lliuraria un missatge per exposar el desig expressat per Barcelona de recuperar els tractats de comerç.⁴

Aquest treball, doncs, es proposa donar una visió global i de síntesi del final del procés d'emancipació de l'imperi espanyol per part dels països americans, i vol posar en relleu fins a quin punt la situació política d'Espanya va convertir-se en el desencadenant principal del començament del conflicte i com també les diferents estratègies que Espanya va adoptar per tal d'evitar la pèrdua de l'imperi colonial van tenir molt a veure amb el desenllaç final, un desenllaç que va tenir un final incert fins a l'últim moment.

4. *Programa oficial de las Ferias y fiestas de Barcelona en honor de Cristóbal Colón*. També hi figura un gran himne dedicat a Colom, escrit per Apelles Mestres per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, el qual havia de ser cantat per una gran massa coral durant la festa colombina. Barcelona: Impremta Tipografía de Luis Taso, 1892.

HISPANOAMÈRICA, LA REORGANITZACIÓ DELS VIRREGNATS A PARTIR DE LA NOVA PORTA COMERCIAL DE BUENOS AIRES 1774

I. Una colònia que va crear un imperi

«Para los siglos XVI y XVII se percibe una estrecha relación entre el jalonamiento de determinados procesos históricos de la Monarquía castellana y el oro indiano: los fondos de Cortés aplicados a la elección imperial de Carlos V, los recursos de Indias empleados en Pavía, en la conquista de Túnez, la interrelación de la plata del Potosí i la victoria de Mülberg, los créditos negociados en letras de cambio en Madrid y Medina del Campo para financiar la Santa Liga y la victoria de Lepanto pagada con rentas y remesas de Indias, la conquista y posterior pérdida de Portugal aparecen vinculadas a la disponibilidad y contracción, respectivamente de oro y plata americanos, y la reactivación del imperialismo bajo el Conde-duque de Olivares, una vez fracasada la Unión de Armas, busca en las mismas fuentes dinerarias de las colonias los recursos no disponibles en la metrópoli.»

Antonio Miguel Bernal, *España, proyecto inacabado* (2005)

No es pot negar que la relació que es va establir entre la monarquia hispànica i les seves possessions americanes va ser bàsicament de tipus econòmic. El continent americà, en especial el virregnat del Perú, era reconegut, ja en la seva l'època, com el territori que omplia el moneder reial. La conquesta i la colonització posterior van funcionar encara amb una dinàmica feudal, que consistia a descobrir, ocupar i colonitzar les terres i, al mateix temps, repartir-les entre els conqueridors. Aquest sistema pressuposava tant el domini de la mà d'obra com la creació de plantacions i d'explotacions mineres les quals, des del moment que passaven a mans dels nous amos que havien estat beneficiats en el repartiment de terres, contribuïen a ampliar considerablement el poder de la monarquia.

El cas és que, poc temps després de culminada la conquesta espanyola, l'extracció d'or i de plata era tan extraordinària que va fer impossible qualsevol tipus de planificació colonitzadora i tampoc no hi va haver temps ni manera de projectar algun tipus d'inversió que pogués organitzar l'explotació de les conques mineres. Les enormes quantitats d'or i plata que es van trobar al Potosí van desfermar la passió i la bogeria que caracteritzen els

cercadors de nous jaciments miners. Es comptava amb la població que acudia atreta pels guanys que podia arribar a obtenir i, des de temps abans, s'havia imposat la utilització de mà d'obra indígena forçada pel sistema de les lleves, dites «la Mita», que va institucionalitzar el virrei Francisco de Toledo al final del segle XVI.

Tot plegat va fer que afluïssin grans quantitats de metalls cap a la monarquia espanyola, amb la particularitat que s'aconseguien amb un cost d'inversió mínim, perquè l'extracció s'obtenia a través de companyies privades. D'aquesta manera, els beneficis que els ingressos fiscals proporcionaven a la casa reial, els quals eren compartits amb el negoci privat, en què la monarquia també participava, van fer que, als ulls de tot el món, el rei d'Espanya disposés del que s'imaginava com una riquesa sense fi.

A causa d'aquestes circumstàncies es va renunciar a qualsevol tipus de planificació dirigida a desenvolupar els diferents sectors econòmics de manera equilibrada, de cara al mercat europeu. L'immobilisme va arribar fins al punt de no planificar ni tan sols el transport marítim. Es vivia en la confiança que l'or ho podria comprar tot. L'excitació que produïa la recerca de noves mines, juntament amb el desig d'enriquiment ràpid, van trasbalsar tot el que habitualment s'entén per «explotació colonial». D'acord amb aquesta dinàmica d'explotació d'un gran negoci en el qual la monarquia tenia una participació molt destacada, l'organització administrativa també va ser precipitada. La gestió administrativa s'aplicava només als salaris dels administradors i dels «situados», és a dir, dels recursos dirigits a les guarnicions de les fortaleses. Justament per aquestes raons es diu que, si bé Castella va ser la fàbrica de moneda que va estimular la producció europea, també va ser el país que va negligir la defensa de l'imperi americà que tanta riquesa li proporcionava.

Per altra banda, ni els conqueridors ni els seus descendents no es van preocupar mai d'ocupar el territori de manera equilibrada. Passaven pels diferents indrets i, si algun lloc no atreïa de seguida el seu interès per la possibilitat d'obtenir or, l'abandonaven a l'instant i continuaven el camí a la recerca d'obtenir grans tresors que la fama i els rumors s'encarregarien de difondre. Aquesta manera d'actuar va afavorir que es despertessin alguns mites que semblaven oblidats, la majoria d'ells d'origen

medieval.⁵ Tothom volia igualar la sort que havien tingut Hernán Cortés i Francisco Pizarro, per exemple. I aquesta ambició va ocasionar que moltes de les primeres poblacions de les terres conquerides fossin abandonades i poguessin ser recuperades per la població indígena local. Alguns d'aquests llocs han tingut una llarga pervivència, i s'han mantingut fins als nostres dies. Es tracta dels territoris que els espanyols denominaven «bàrbars», ja fos per la presència d'indígenes, ja per haver-se convertit en l'amagatall d'altres grups sobrevivents.⁶ D'aquesta manera, la resistència indígena va perdurar en molts indrets, com ara el con sud d'Argentina i Xile.

Tant els altiplans andins com les planúries de la Terra Ferma, els deserts del Nord de Xile, el Gran Chaco argentí i les zones tropicals de l'Amazònia peruana i colombiana es van convertir en barreres naturals que separaven i aïllaven els nuclis urbans on es van establir els virregnats i les capitànies generals, en els quals es concentraven al mateix temps la població i l'activitat. Des d'aquest punt de vista, es pot considerar que la presència efectiva dels espanyols no va existir en una part que comprendria més de la meitat de les terres descobertes per Castella. Aquesta mateixa raó és la que va permetre que els portuguesos s'expandissin per l'Amazònia, que els britànics ocupessin les Malvines i que alguns nuclis esporàdics de colonitzadors europeus s'establiessin en les illes del Carib i la Guaiana.

L'ocupació espanyola del continent sud-americà es va consolidar a la banda de l'oceà Pacífic, denominada pels britànics com els Mars del Sud. D'aquesta manera el més gran virregnat del Perú, que també era el més antic del continent i considerat la font de tota prosperitat, es va configurar completament de cara a l'oceà Pacífic. Per això era significatiu que els diferents països, l'actual Colòmbia, Equador i Panamà, tinguessin costes en el Pacífic i, en aquest sentit, Xile era el país que ocupava la franja més llarga de costa en aquest oceà. En un començament, aquesta situació funcionava com una protecció més davant una possible ingerència britànica, atès que el pas pel Cap d'Hornos

5. María del Mar RAMÍREZ ALVARADO, *Construir una imagen. Visión europea del indígena americano*. Sevilla: C.S.I.C. Colección América, 2001.

6. David J. WEBER, *Bárbaros. Los españoles y sus salvajes en la era de la Ilustración*. Barcelona: Crítica, 2007.

sempre implicava l'amenaça del naufragi. Això va originar que durant molt de temps els espanyols fessin el contacte per la banda del Pacífic i a través de l'estret de Panamà. En efecte, les tropes creuaven l'estret de Panamà per terra i després, per transport naval, es dirigien des de Ciutat de Panamà cap a Guayaquil, Lima i Santiago. No va ser fins a mitjan segle XVIII que els britànics van entrar al continent pel Cap d'Hornos, a causa dels progressos en l'art de la navegació, que els permetien disposar de naus més ben equipades i de tècniques més avançades. La nova via pel Cap d'Hornos va desfermar la temença que hi hagués un possible desembarcament britànic en algun punt de la costa del Pacífic, perquè l'enorme extensió d'aquestes costes feia impossible evitar l'atac.

Fins aquest moment no hi havia hagut mai la consciència de la indefensió de l'imperi. La nova situació exigia, com a mínim, la reorganització dels virregnats, però aquest plantejament no va complaure gens les oligarquies criolles locals. A partir de les noves disposicions, els territoris de Lima i del virregnat del Perú van començar la davallada, mentre que, en canvi, el virregnat del Riu de la Plata, que havia estat l'últim a crear-se, l'any 1774, es convertia en el virregnat més extens i, per voluntat expressa de l'administració espanyola, incorporava molts territoris que abans corresponien al Perú. A més a més, el comerç, ara molt disminuït en relació a temps anteriors, havia trobat una nova porta de sortida, Buenos Aires, des d'on el transport marítim es dirigia cap a Cadis.

Les noves mesures administratives no van ser ben rebudes a Lima i la reducció del volum del negoci americà es convertí en una font d'inquietud que feia estar els criolls en una tensió constant, en un estat d'ànim que abans no s'havia manifestat mai.

Índex

Introducció	5
I. Una colònia que va crear un imperi	11
II. A la recerca de la continuïtat de l'imperi espanyol	15
III. La temptativa fallida	19
IV. El primer manifest crioll. La carta de Viscano	24
V. Les invasions angleses	28
VI. La segona escomesa britànica. La lluita als carrers ...	33
VII. El començament del conflicte. El col·lapse de 1808 .	36
VIII. Les Juntes en el territori americà	43
IX. La lluita del virrei Abascal contra les Juntes	47
X. La descomposició final del sistema virregnal a Buenos Aires	52
XI. El final de la metròpoli i les Corts de Cadis	56
XII. L'oferta que es fa als americans en les Corts de Cadis	60
XIII. La Revolució de Maig de 1810	67
XIV. La revolta de les províncies contra Buenos Aires	72
XV. La guerra civil al virregnat del Perú	78
XVI. L'època de les <i>patrias viejas</i>	83
XVII. La mitificació dels cabdills. José Tomás Boves	88
XVIII. La <i>Patria vieja</i> xilena i el Tractat de Lircay	92
XIX. El retorn absolutista de Ferran VII	99
XX. La restauració de Ferran VII i Amèrica	104
XXI. L'expedició pacificadora	111
XXII. L'emancipació americana en «los cuernos del toro»	117
XXIII. Els alliberadors. José San Martín	125
XXIV. Els alliberadors. Simón Bolívar	132
XXV. La segona expedició i la compra de la flota russa ..	137

XXVI. La campanya de San Martín a Perú	145
XXVII. El projecte polític de Bolívar per a Hispanoamèrica	153
XXVIII. Bolívar i Sucre en la conquesta del Perú	159
XXIX. Josep Sardà, un general bolivarià	164
XXX. Espanya i la memòria de la pèrdua de l'imperi americà	175
XXXI. Bibliografia	177

Aquest llibre es proposa donar una visió global i de síntesi del final del procés d'emancipació de l'imperi espanyol per part dels països americans, i posa en relleu fins a quin punt la situació política d'Espanya va convertir-se en el desencadenant principal del començament del conflicte i com també les diferents estratègies que Espanya va adoptar per tal d'evitar la pèrdua de l'imperi colonial van tenir molt a veure en el desenllaç definitiu, un desenllaç que va tenir un final incert fins a l'últim moment.

ISBN 978-84-9191-062-6

1 6 5 0 9

9 788491 910626

509

BIBLIOTECA

SERRA

D'OR